

Адреса для покликань: Емоційне виховання кордоцентричної особистості в контексті етнопедагогічних досліджень // Імідж сучасного педагога. – 2006. – № 2 (61). – С. 48 – 52.

Олена Лобач

ЕМОЦІЙНЕ ВИХОВАННЯ КОРДОЦЕНТРИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ЕТНОПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Упродовж багатьох тисячоліть родина й громада були єдиними інститутами виховання молодого покоління. На жаль, на сьогодні ці традиції, цей життєдайний педагогічний досвід, педагогічна культура народу багато в чому втрачені і потребують відродження й оновлення. Напрацьована віками етнопедагогіка як невичерпне джерело педагогічних ідей, педагогічної мудрості й майстерності недостатньо вивчена науковцями (Г.Волков, М.Стельмахович, Е.Сявак, І.Франко, К.Ушинський, В.Сухомлинський та ін.).

Саме система виховання дитини, яка склалася в народі, спрямована на відтворення унікального “психоповедінкового інваріанту” (“інваріант” – це незмінне, вічне, яке конституює реальність): “Цей інваріант і є ті важко вловимі особливості національного характеру, фіксовані на рівні найдавніших архетипів світосприйняття та поведінки, що в метафізичній площині зветься “духом нації”, “душею народу” [10, с. 8 – 9]. Етнопсихологічні особливості українця досліджували М.Гоца, І.Качуровський, Т.Ковальчук, М.Костомаров, О.Кульчицький, В.Липинський, Є.Онацький, Д.Чижевський, М.Шлемкевич, В.Ященко та ін. Вони наголошували, що їх збереження сприятиме національній ідентифікації особистості та запобігатиме асиміляції народу в метаєтнічній спільноті.

Мета нашої статті – у процесі теоретичного аналізу етнопедагогічних досліджень і фольклору осмислити погляди українського народу на емоційне виховання дитини як кордоцентричної особистості.

М.С.Стельмахович включає виховання емоційної сфери особистості в завдання родинної педагогіки, напрямами якої є тілесне, духовно-моральне та розумове виховання, а також підготовка молоді до подружнього життя.

Виховання духовно-моральних почуттів як компоненти моральної свідомості є прерогативою духовно-морального виховання. Духовно-моральні почуття – це переживання дитиною свого ставлення до дійсності, до людей, до власної поведінки, а саме: почуття власної гідності, честі, совісті; симпатичні почуття (вдячності, співчуття до ближнього, любов до України, повага до інших народів, бережливого ставлення до природи) та почуття естетичні (охайності, порядку, пристойності, коректності) [8, с.186].

В етнопедагогіці любов розглядають як непорушну основу процесу родинного виховання дитини. Родина й рід в Україні з давніх-давен ствердилися як святині. Саме через родинне, подружнє почуття, зазначає Є.Онацький, відбувається емоційно-почуттєве об'єднання людей у спільноту, що надає характерних особливостей у переживанні соціальних емоцій. Кохання виступає основою для створення сім'ї, “примусові шлюби за волею старших... у малоросів зустрічаються рідше” (М.Костомаров), бо “у наших дівчат дуже живе сильне почуття свободи власної волі” (І.Франко). Народна мудрість вчить любов на масток не міняти (“Сухар із водою, аби серце з тобою”) [цит. за 10].

У народі склалися певні зразки ідеального чоловіка й жінки, попри всі їхні рольові відмінності, складовою кожного ідеалу є обов'язкова любов до дітей (“Малі діточки, що ясні зірочки: і світять, і радіють у темну ніченьку”, “Не поспи, не доїж, а дитину потіш”, “У кого бджоли, у того й мед, у кого діти, у того й лад”) і любов один до одного (“Краще вмерти, як з нелюбом жити”). Все починалося з очікуваного, бажаного приходу дитини в світ. Оберігали спокій і здоров'я вагітної жінки як в сім'ї, так і в суспільстві, що безумовно, впливало на психоемоційний стан майбутньої дитини. Народження дитини в родині сприймалася як величезна радість і щастя. З цією подією пов'язана родильна обрядовість. Вона була спрямована на те, щоб “духовно настроїти людей, передусім батьків, віддавати серце дітям“ [8, с. 73], а також стимулювала добрий настрій і почуття вдячності за радість людського спілкування.

Емоційне виховання дитини відбувалося через родинне середовище, постійне піклування про створення позитивної морально-психологічної атмосфери в сім'ї (“З ким жити, того не гнівити”, “Де згода панує, там і горе танцює”). Емоційно-позитивна атмосфера в сім'ї складалася з ієрархії відносин: чоловік – жінка, мати – діти, батько – діти, діти – баба й дід, діти – діти, діти – громада.

Чоловік і жінка прагнули до створення щасливої, міцної, дружної сім'ї, звідси й жінку називають в Україні “дружиною”, а чоловіка й жінку – “подружжям” (“Найкраща спілка – чоловік та жінка”). Це, зокрема, свідчить про утвердження егалітарності (рівності) їх відносин. Характерною особливістю життя української родини є становище в ній жінки-матері – активної, мудрої, сердечної. В релігійному житті поширений культ Богоматері, а спадщину передавали по материнській лінії (“матризна”), тому й відзначають загальний “матріархальний характер української родини” (Б.Цимбалістий). Саме мати–берегиня підтримувала в сім'ї емоційно-позитивну морально-психологічну атмосферу: “Без матері й сонце не гріє”. На батька покладался обов'язок виховувати й підтримувати в дітях, в родині в цілому любов до матері.

Емоційно-позитивна атмосфера в сім'ї обіймала певний діапазон емоцій та почуттів, які підтримувалися чоловіком і дружиною – лагідність, ніжність, теплота, приємність, радість емотивних стосунків: “Весела як ясочка”, “Кому весело на серці, до того весь світ сміється”, “Серце співає, а душа радіє”, “З доброю дружиною й горе – не горе, а щастя – вдвоє”. Спокій і лад в родині поцінювався більше, ніж матеріальні статки: “Хоч не пишно, так затишно”. Тому й брали за жінку дівчину веселої вдачі, добру (“Із смутної дівки не буде весела жінка”, “У дівчини стільки ласки, як на тихім ставку ряски”). У родинних стосунках заперечувалися лайка, злість, гнів (“В гризоті година роком стає”, “Від сердитої жінки постарієш, а від доброї помолодієш”). Народ вважав, що “Добра жінка та здоров'я – то найбільший скарб”, тому й просили: “Від вогню, води й злої жінки – боже борони!”. У народі, безумовно розуміли,

що “В подружжі, як надворі: буде сонце, будуть і хмари”, але в любові вони переживаються швидше й легше.

Ми вже наголошували, що у стосунках *мати – діти* також підтримувалася прихильність і радість. Мати має дивитися на дитину веселими очима, старатися приховати свій смуток і негаразди. Народна педагогіка пропагує любов і гуманне ставлення до дитини, яку треба пестити, приділяти їй увагу, віддавати тепло й ласку. Не можна ранили вразливу дитячу душу, гримати на дітей і використовувати лайливі слова. Проте любов до дитини має свої межі, бо розпещена дитина росте впертою, вередливою, лінивою, а головне – схильною до журби й туги. Тому дитину й заспокоювали: “Мати однією рукою б’є, а другою гладить”, “Материн гнів, як весняний сніг: рясно впаде, та скоро розтане”. Молоду мати повчали: “Не вчи дитину штурханцями, а хорошими словами”, “Не кричи, а краще навчи”, “Учи дітей не страхом, а ласкою.”

Між *батьком і дітьми* складаються дещо інші відносини: “Батько – не мати: не поцілує, не приголубить”. Він у родину ніс закон, тому за ним було останнє слово у конфліктах і непорозуміннях, батько частіше не заохочував, а карав: “Не хочеш слухати тата, то послухаєш колись ката”. Б.Цимбалістий категорично заявляє, що “Скоряючись силі, дитина зовнішньо демонструє послух, але внутрішньо бунтує, а то й ненавидить батька. Доростаючи, вона намагається якомога швидше вирватися з-під його влади” [10, с. 28]. На наш погляд, висловлене припущення не відповідає істині. Ймовірно, на позицію вченого вплинув психоаналіз, бо в народі кажуть: “Як батька покинеш, то й сам загинеш”. До батька дитина відчувала любов-повагу, а батько до дитини – розумну любов (“агапе”). В українській родині до батька й матері, баби й діда зверталися шанобливо на “Ви”: “Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько”.

У родині підтримувався серед *дітей* авторитет *баби й діда* як вихователів і мудрих порадників. Батько й мати вчили дітей виявляти до старих прихильність, повагу й чуйність: “Поважай старих, бо й сам старим будеш”,

“Шануй старих – молоді тебе пошанують”, “Не руш бабиних груш, свої труси – бабі неси”, “Поки жива бабуся, я нікого не боюся”. Негативне ставлення до старших викликало у людей зневагу, а в самої людини – провину й сором.

Українська родина була багатодітною (“Одно дитя – не дитя, двоє дітей – півдитяти, троє дітей – це дитя”). Це створювало сприятливі умови для розвитку у дітей соціальних емоцій – співчуття, співпереживання, чуйності, прихильності, доброзичливості, взаєморозуміння (“Брат із сестрою як риба з водою”), а також рефлексії та самоконтролю власних переживань (“Над іншим посміявся, над собою поплачеш”), щоб запобігти неадекватної емоційної реакції в певній ситуації (“З радістю – до людей, а зі злістю – від людей”). Через дитячий фольклор (казки, лічилки, дражнилки, пісні, прислів'я та приказки та ін.), звичаї, обряди, ритуали, традиції дітей вчили турбуватися один про одного, жити в мирі та злагоді. Отже, на всіх рівнях структури відносин між людьми підтримувалися симпатичні почуття й заперечувалися егоїстичні.

Великого значення у створенні емоційно-виховного середовища надавалося естетизації побуту – оздобленню хати, красі в світлиці, які викликали в дітей глибокі естетичні переживання: “В хаті як у віночку, і сама сидить, як квіточка”, “В хаті, як у дзеркалі”, “Де красна молодиця, там ясна світлиця”. Кожну українську дівчину вчили прикрашати й розписувати хату, вишивати, шити, ткати, робити килими, витинанки, писанки, дитячі іграшки, букети з живих і засушених квітів, тощо (Т.В.Коваленко та ін.) [4].

“Моделлю естетизованого побуту” (термін В.С.Ірклієнко) виступають народні свята, що пов'язано з їхнім могутнім емоційно-виховним потенціалом [2]. Аналіз святкування Великодня дозволив простежити динаміку емоційних переживань людини упродовж Страсного і Великоднього тижнів. Вони вибудовуються у такій послідовності: Надія – Віра – моральні почуття – естетичні почуття – праксичні почуття – материнська любов – почуття готовності служити іншим людям – естетичне почуття високого – покута – стриманість – очікування трагедії — переживання страждань Христа – естетико-праксичні почуття – духовно-моральні почуття – надія (чекання дива

воскресіння) – радість воскресіння – переживання перемоги над смертю – переживання соборності, єднання, любові до ближнього – надія всезагального воскресіння – переживання любові, всепрощення, катарсису – радість життя – вдячність старшим – переживання соборності з усім родом.

Отже, ми бачимо багатий спектр емоційних переживань дитини, який обіймає весь діапазон вищих почуттів, їх усвідомлення, а також панування над ситуативними, незначними, щоденними, буденними емоціями, які підлягають гармонізації й упорядкуванню. Безумовно, центральним переживанням є Любов до ближнього: до своєї дитини, до своїх батьків, в цілому до своєї родини, до інших людей і нарешті свого роду. Досягнення любові можливе лише через переживання Віри й Надії. Шлях до радості лежить через страждання, страждання не за себе, не егоїстичні, а страждання за іншого, альтруїстично-симпатичні. Радість життя, радість спілкування, радість перемоги над смертю доступні лише тому, хто здатний на покуту, усвідомлення своїх помилок в емоційному й моральному житті, а також до щоденного плекання в собі високих почуттів. Звідси для досягнення ефективності процесу емоційного виховання дитини протягом Великодних свят *щодня* спеціально створювалися такі умови, щоб дитина переживала вищі почуття – моральні, естетичні й праксичні – в їх єдності, вчилася підпорядковувати цим вищим почуттям ситуативні емоції.

Осмислення педагогічної сутності обрядів, звичаїв і традицій дозволяє усвідомити загальний **механізм виховання почуттів та емоцій** в етнопедагогіці:

- стереотипні емоційні реакції поряд із порядком, нормою, правилами, тобто звичаями, які панували в даному соціумі і ввійшли у побут, свідомість певного народу, пов'язувалися з *міфологією* (казками, легендами, повір'ями, бувальщинами тощо) і таким чином передавалися як священна санкція. Міф був “знанневим” переживанням, готовністю (установкою) на переживання певних емоцій в реальному житті;

- “знаннєве” емоційне реагування вводилося в *обрядову сферу*, де переживалося не як театральне дійство, яке розгортається за певним сценарієм і не визнає ніяких відхилень від нього, а як реальне переживання. Власне на актуалізацію реального переживання і спрямовано обряд. Тут реальне переживання набувало сутнісного змісту, який опредмечував емоції, надавав їм високого смислу. Обряд можна порівняти з сучасним соціально-комунікативним (соціально-виховним) тренінгом, але не штучно організованим, а вплетеним у реальну життєдіяльність. Соціально-комунікативний тренінг коректує певні емоційні відхилення, а обряд попереджає їх утворення. Відтворення в сучасній школі народних свят і обрядів, на жаль, обмежується лише відродженням їхньої форми, а не смислу, який переживається;

- прийнятні емоційні реакції, почуття, переживання з обрядів переносились у сферу автоматизованих *звичок* через корекцію різноманітними засобами педагогічного впливу, використання методів переконання, методів стимулювання емоційно-культурної поведінки, методів організації життєдіяльності дітей.

У народі традиційно вважали, що осередком почуттів є серце людини – “Що в серці робиться, то на лиці не втаїться”. Люди вірили, що саме серце керує нашими думками (“Що з серця, те й з мислі”); нашими вчинками (“Серце ні на що не зважає свою волю має”, “Серцю ні розказати, ні указати”); нашою мовою (“Що на серці, те й на язиці”); всіма психічними процесами (“Куди серце лежить, туди око біжить”, “Очі без душі сліпі, вуха без серця глухі”, “Око бачить далеко, а серце глибоко”). Тому дитину привчали спостерігати за іншою людиною, за її емоційними реакціями, бо тільки те, що йде від серця – справжнє: “Лице рум’яне, а серце кам’яне”, “Хто серцем любить, той словом голубить”, “Душа душу чує, а серце серцю вість подає”.

Дуже багато спостережень передавалося дітям щодо переживання та зовнішнього вираження різноманітних емоцій, їхнього впливу на загальне

духовне, психічне та фізичне здоров'я людини, що забезпечувало **розуміння дитиною своїх і “чужих” емоцій**:

Гнів – “У сердитого і коліна гострі”, “Сердитого спиняти – гірш роздратувати”, “У кого є злість, той своє серце їсть”, “У кого серце вовче, той їсть кого хоче”, “На гнів нема ліків”, “Гнів без сили – у бік колька”, “По парі пізнати, чим серце кипить”, “Від гніву старієш, від сміху молодієш”;

Страх – “Боязливому страх у вічі лізе”, “Хто боїться у того в очах двоїться”, “Чим більший негідник, тим більший боягуз”, “З переляку став такий, як крейда”, “У страху великі очі”, “Мороз пішов поза шкірою”, “Злякався, аж у душі похололо”, “Злякався, аж на мені сорочка пополотніла”;

Сором, совість та сумління – “Не догоджай людям, а совісті своїй”, “Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає”, “Хто має стид, той має й совість”;

Радість, сум, журба – “Краще сміятися, аніж плакати”, “Нема сміху без плачу”, “Так смійся, щоб і другим весело було”, “Їржа їсть залізо, а печаль серце”, “Журба плугом по серцю оре”, “З печалі не мруть, а сохнуть”, “Кому добре, той співає, кому зле, той плаче”.

В емоційному вихованні дитини важливого значення набуває передавання через прислів'я та приказки досвіду **опанування різноманітних переживань**: радили поділитися з іншим своєю журбою, бо “Можна й мовчки своє серце з'їсти”, “З щирого серця ніхто не сміється”, “Як прийде туга, то пізнаєш друга”; вилити біду в пісні “Легше на душі стане, як пісня до твого серця загляне”, “Хто співає, той журбу проганяє”, “Як співають, мов тебе на крилах підіймають”; не дозволяти поширюватися журним почуттям та горю “Не потурай журбі: вона тобі ножем під серце, а ти їй під ніс перцю”, “Нехай мною біда журиться, а не я нею”, бо впадеш у відчай (“Нудьгу годую, журбою сповиваю, а сум колишу”).

В емоційному вихованні дитини головного значення набуває знання її психологічних особливостей – “народне дитинознавство” (М.Г.Стельмахович). Дорослі спостерігали за життєвими та емоційно-віковими змінами, які

відбувалися в дитини, і з огляду на це, висували певні вимоги до неї: “Синочок – не вік сосун; через рік – стрибун, через два – бігун, через три – ігун, а там – в хомут”. На дитину дивилися як на безцінну частку природи, тому її виховання підпорядковувалося загальним законам. Вікові психологічні кризи у народі долалися через певну обрядовість. Зокрема, криза шести років – через обряд “постригу”, який знаменував статеву диференціацію; підліткові труднощі долалися включенням у трудову діяльність дорослих, де “розум і серце в ладу”. Існувало в народі своєрідне “тестування” дитячої свідомості. А головне – висувалися певні вимоги до дорослих, які з народженням дитини повинні були уважно стежити за собою, своїми почуттями та емоціями, своєю поведінкою й відношеннями.

Отже, в етнопедагогіці склалася певна система не лише духовно-морального, фізичного, розумового виховання дитини, але й емоційного, тому що в народі прагнули виховати *серце*, розум, волю й тіло дитини.

- Емоційне виховання дитини спрямовувалося на виховання “серця Людини”, розвиток духовно-моральних почуттів дитини, її здатності розуміти переживання інших людей, усвідомлювати власні почуття та емоції, керувати ними, щоб досягти певного стереотипу емоційного реагування, прийнятого в суспільстві.

- Етнопедагогіка називає психолого-педагогічні умови емоційного виховання підростаючого покоління: любов і гуманне ставлення до дитини; створення емоційно-позитивної морально-психологічної атмосфери в родині і в громаді, малій групі, спільноті; розвиток і підтримка у повсякденному житті духовно-багатої, емоційно-виразної естетизованої родинної обрядовості; врахування динаміки емоційно-вікових змін і життєвих функцій дитини.

- Етнопедагогіка виробила механізм виховання почуттів та емоцій, який складала не просто система методів і прийомів, а певний алгоритм розвитку емоційної сфери особистості через міф – обряд – звичку.

Про ефективність емоційного виховання в етнопедагогіці свідчить постійне відтворення певних рис характеру майбутньої дорослої людини.

Український тип характеру визначають як “кордоцентричний персоналізм” (О.Кульчицький). Характерною рисою “кордоцентричного персоналізму” є *емоційність*, яка виявляється у високій оцінці життя почуття, почуттєвому динамізмі, чутливості: “Надмірною чутливістю (при пропорційно ослабій волі та інтелігентності) пояснюється наша легка запальність і шкоро охолодження; пояснюється теж дражливість на дрібниці і байдужість до дійсно важливих речей, яких розрізнати від дрібниць не вміємо. Всі наші одушевлення зі слізьми, молитвами і "всенародними" співами – проходять так само шкоро і несподівано, як вони й виявляються. Виявити наше хотіння в ясній і тривалій ідеї та закріпити його тривалою, довгою, організованою, послідовною і розумною працею нам трудно тому, що увага наша, не керована віжками волі й розуму, весь час розпорошується під впливом нових емоціональних подразнень, які нищать попередні. Досить, наприклад, подразнити чийсь дрібну амбіцію або дрібне хотіння, щоб він, під впливом цього дрібного подразнення, забув про ідеали і хотіння, вирішальні іноді для буття нації” (В.Липинський) [цит. за 10, с. 37].

Чутливість проявляється в сентиментальності, розчуленості. М.Гоца пише про розчуленість як основу конформності, невизначеності: “Мрячність, туманність, неясність і різнозначність понять і ідеалів... Ця неясність найбільше проявляється в емотивній сторінці душі. Є такий неозначений психічний стан, що є деградацією всіх означених емоцій в одну – розчулення. Розчулення – буденне явище нашого публічного життя...” [там само].

Чутливість, сентиментальність, розчуленість, почуттєвий динамізм призводять до мрійництва, але “Ми не мрійники уяви, наше мрійництво не є імажинарним мрійництвом, але мрійництвом серця, емоціональним мрійництвом. Українські Пер Гюнти топляться в настроєво-почувальному морі, в його безмежності, і знаходять себе не в сагах, але в найкращому виразі саме тієї емоціонально-настроєної сфери – в ліричній пісні” (М.Шлемкевич) [там само, с. 104]. Крім мрійництва, зазначені властивості ведуть до формування гедоністичної емоційної спрямованості. Наприклад, за М.Шлемкевичем,

“український розспіваний Пер Гюнт, задивлений в прекрасну Льореляй власної душі, топиться в настроях і пливе за водою” [там само, с.109].

Д.Чижевський виокремлює експресивність, психічний неспокій і рухливість кордоцентричної вдачі, які проявляються в артистизмі натури, прагненні “переходу в усе нові й нові форми”. Одночасно емоційність та завзятість об’єднані з індивідуалізмом та прагненням до свободи сприяють формуванню іншого типу реакцій – “авантюрно-козацьких”, які ведуть до самоізоляції, конфлікту, або ж навпаки, до високих форм творчості [9, с. 19].

Висока емоційність психологічно зумовлюють “естетизм українського народного життя” (М.Костомаров), навіть більше – *панестетизм* побуту, повсякденного життя, традиційної народної обрядовості. Прагнення краси, гармонії у всьому (природі, оточуючому світі, власному житті, відносинах із іншими) породжують неповторні зразки високого народного мистецтва, який виражає цілісний дух народу. Панестетизм виявляється в естетичній емоційній спрямованості, саме естетичні емоції та почуття складають підвалини кордоцентричного характеру.

О. Кульчицький зауважує, що кордоцентричному характерові притаманні почуття любові до безкінечного й абсолютного, породжені “вчуттям у степ як рух у безкрає”. Він помітив схильність до “почуттєвої близькості”, теплоти в міжособистісних відносинах, що пояснює прагнення українців до утворення малих соціальних груп-спільнот. У кордоцентричній свідомості “нелюд”, себто особа, яка втратила “людський образ”, асоціюється не з дурнем, а людиною, позбавленою вищих емоцій любові, жалю, співчуття, милосердя, приязні (Є.Онацький). “Архетип ласкавої, плодючої Неньки-Землі” позбавляє кордоцентричну особистість агресивності, а налаштовує на м’яку споглядальність. Емоційно-почуттєва вдача узгоджується зі схильністю до самозаглибленості, безпосередньої рефлексивної настанови, яка відповідає первинності емоційного переживання. Емоційна споглядальність, замріяність послаблюють активність, формують пасивний, дещо конформний характер, “сповненій спокоєм неминучості та покірності долі”.

Схематичне зображення емоційної компоненти кордоцентричного характеру дозволяє розставити певні акценти, напрямки його природного розвитку (див. схему 1). Якщо уважно проаналізувати схематичне зображення емоційної компоненти кордоцентричного характеру, то можна дійти таких висновків:

- В основі даної “психоповедінкової інваріанти” лежить емоційність, яка проявляється в чутливості, емоційно-експресивній виразності й почуттєвому динамізмі (емоційній лабільності);
- Кожна з означених складових емоційності диференціюється на певні властивості: чутливість породжує сентиментальність і ліризм, які можуть призвести до розчуленості; емоційно-експресивна виразність веде до артистизму й завзяття. Останнє є основою пристрасної творчої натури або незалежного козацького характеру. З почуттєвим динамізмом пов’язані мрійництво й гедонізм, наслідком яких є пасивність, прагнення насолоди й задоволень, або вишукана художньо-естетична творчість. Загальним для всіх

складових емоційності є те, що вони складають підвалини загальної естетичної спрямованості особистості;

- Невизначеність емоційності в народі гармонізується високим естетизмом: прагненням до гармонії й краси у відносинах з собою, з іншими людьми, природою, довкіллям і Всесвітом; естетичним спогляданням і естетичною творчістю, про яку свідчить розмаїття народної культури і мистецтва.

- Через загальну емоційно-естетичну спрямованість, естетичну діяльність, в тому числі й художню, в етнопедагогіці розвивалися духовно-моральні, розумові й фізичні властивості особистості.

Отже, характерною властивістю кордоцентричного характеру є емоційність, яка свідчить не лише про природу кордоцентричного характеру, зумовлену генетичними, кліматичними, географічними, культурними факторами, але й про цілеспрямоване емоційне виховання дитини.

Література

1. Волков Г.Н. Этнопедагогизация в контексте функционирования народных традиций воспитания // Мир образования – образование в мире: Научно-методический журнал.– 2002. – № 1. – С. 3 – 24.
2. Ірклієнко В.С.
3. Качуровський І. Українська етнопсихологія і національна релігійно-філософська поезія // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 1. – С. 54–71.
4. Коваленко Т.В.
5. Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки. / Упор. та передмова Н.С.Шумади. – К.: Веселка, 1985. – 230 с.
6. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми. / Упор. М.М. Позяк. – К.: Молодь, 1991. – 212 с.
7. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

8. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
9. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Орія при УКСП “Кобза”, 1992. – 230 с.
10. Українська душа: Зб. наук. праць / Відп. ред. доктор філософських наук. В.Храмова – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
11. Яценко В., Ковальчук Т. Пошук філософічних і етнопсихологічних сутностей українця // Мандрівець. – 1995. – № 2. – С. 103 – 109.

Емоційна компонента кордоцентричного типу характеру

